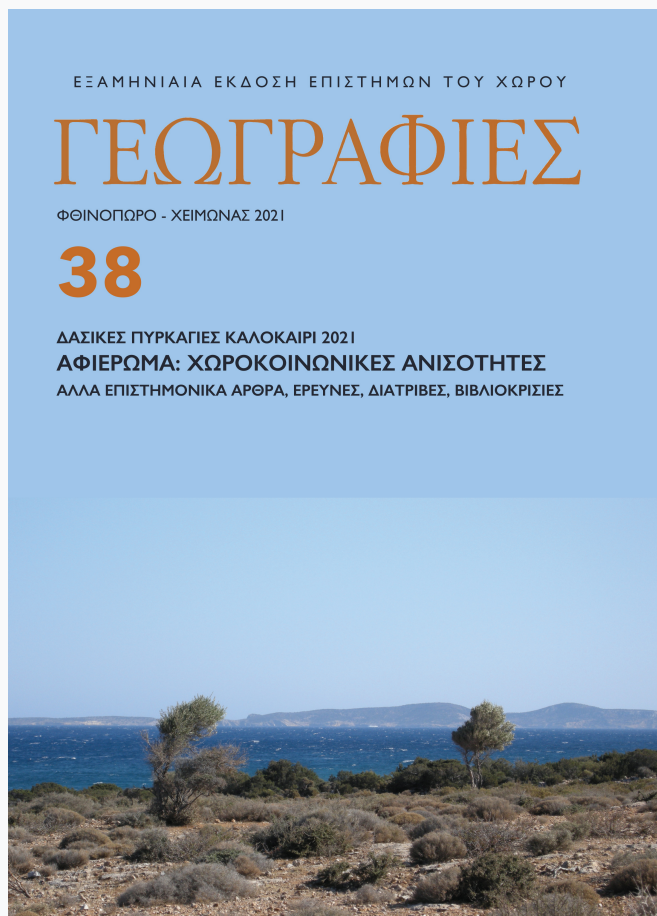

Γεωγραφίες

Αρ. 38 (2021)

Γεωγραφίες, Τεύχος 38, 2021

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΧΩΡΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

*Πηνελόπη Βέργου, Πασχάλης Αρβανιτίδης,
Παναγιώτης Μανέτος, Γεώργιος Γρηγορίου*

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΧΩΡΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ¹

Πηνελόπη Βέργου,* Πασχάλης Αρβανιτίδης, Παναγιώτης Μανέτος,***
Γεώργιος Γρηγορίου******

Περίληψη

Η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια και ιδιαίτερα μετά το 2015, έχει υποδεχθεί ένα μεγάλο αριθμό προσφύγων, κυρίως από την Συρία, Αφγανιστάν και Ιράκ. Προκειμένου να φιλοξενήσει τους νεοεισερχόμενους πρόσφυγες διαμόρφωσε δομές φιλοξενίας, όπως ανοιχτές δομές υποδοχής και φιλοξενίας στα νησιά και στην ενδοχώρα και κοινωνική κατοικία με την μορφή ενοικιαζόμενων διαμερισμάτων, ξενοδοχείων μέσω του προγράμματος ΕΣΤΙΑ του UNHCR, σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, ειδικές τάξεις υποδοχής διαμορφώθηκαν για την εκπαίδευση των παιδιών προσφύγων, είτε σε δημόσια σχολεία είτε στις ανοιχτές δομές, δημιουργώντας πολλές φορές αντιδράσεις των τοπικών κοινωνιών.

Η παρούσα έρευνα έχει σκοπό να διερευνήσει τις δυναμικές της χωρικής και σχολικής συγκέντρωσης των προσφύγων σε μία μεσαίου μεγέθους πόλη, την Λάρισα και να αναδείξει τις σύνθετες κοινωνικο-χωρικές σχέσεις μεταξύ προσφύγων, υπαρχουσών κοινοτήτων μεταναστών και ντόπιου πληθυσμού. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται αναλυτικοί θεματικοί χάρτες με τις σχολικές διαχωριστικές τάσεις και τα επίπεδα ανισότητας που εντοπίζονται στην πόλη της Λάρισας, σε σχέση με τους μετανάστες και πρόσφυγες μαθητές. Επιπρόσθετα παρουσιάζονται ποιοτικά δεδομένα και εμπειρικά στοιχεία που προέκυψαν μέσα από ημι-δομημένες, σε-βάθος συνεντεύξεις με τοπικούς φορείς, ΜΚΟ και πρόσφυγες, καθώς και από τα στοιχεία απογραφής του συνολικού πληθυσμού και του μαθητικού μέσα από τις τοπικές Διευθύνσεις Εκπαίδευσης.

Λέξεις κλειδιά: κοινωνικο-χωρικές ανισότητες, σχολικός διαχωρισμός, πρόσφυγες, τοπικό κράτος, Λάρισα

Socio-spatial inequalities and refugee education. The case of Larisa

Pinelopi Vergou, Paschalis Arvanitidis, Panos Manetos, George Grigoriou

Abstract

An increasing number of refugees and asylum seekers has reached Greece over the last years, coming mainly from Syria, Afghanistan and Iraq. In response to this growing inflow, accommodation facilities were developed in the Greek mainland and the islands, such as open reception facilities and social housing (UNHCR's ESTIA accommodation program). In addition, special preparatory reception classes were established for the educational provision of the newcomers, either through non-formal education in open reception facilities or in public schools, raising tensions and concerns in local communities. In this context, the current research examines the patterns of socio-spatial segregation dynamics and school segregation of refugees in a middle size city of Greece, Larisa. Furthermore, it seeks to shed light in the complex socio-spatial relations between refugees, im-

* Πηνελόπη Βέργου, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, pvergou@uth.gr

** Πασχάλης Αρβανιτίδης, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, parvanit@uth.gr

*** Παναγιώτης Μανέτος, Τμήμα Μηχανικών, Χωροταξίας Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, pmanetos@prd.uth.gr

**** Γεώργιος Γρηγορίου, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, gegrigoriou@uth.gr

migrants and the native population. The empirical material of the study is based on the use of analytical thematic mapping and qualitative research, through in-depth semi-structured interviews conducted among residents, refugees, key local actors and school administration.

1. Εισαγωγή: Η «τοπική» στροφή

Η Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια, από το 2012, έχει υποδεχθεί ένα μεγάλο μέρος των ροών του προσφυγικού πληθυσμού, προερχόμενων κυρίως από την Συρία, το Αφγανιστάν και το Ιράκ, ως αποτέλεσμα της συνεχόμενης πολιτικής αστάθειας και των πολεμικών συγκρούσεων στις περιοχές αυτές, και οι οποίοι προσβλέπουν προς μία εγκατάσταση στις χώρες της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης. Όμως, παρόλο που η απορρόφηση των προσφυγικών ροών εμπεριέχει και την χωρική διάσταση, δεν υπήρξε ποτέ μία συγκεκριμένη διαδικασία σχεδιασμού από την μεριά του κράτους. Αντίθετα, η χωροθέτηση των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων έγινε στη βάση της αντιμετώπισης «έκτακτης ανάγκης», ενώ πολλές φορές υπήρξαν αντιδράσεις από τις τοπικές κοινωνίες για την μεταφορά και εγκατάσταση προσφύγων στις πόλεις. Περαιτέρω, αυτές οι διαδικασίες είχαν συνέπειες στις τοπικές κοινωνίες, όπου εμφανίστηκαν ρατσιστικές και ξενοφοβικές αντιδράσεις, κάτω από τον μανδύα της άκρας δεξιάς, δείχνοντας τους πρόσφυγες ως «παρασιτικούς» πληθυσμούς που θα οδηγήσουν τη χώρα σε μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία. Η αλλαγή των μεταναστευτικών ζητημάτων από τη σφαίρα της ηθικής σε αυτή της απειλής της ασφάλειας, της πρόληψης της εγκληματικότητας και της προάσπισης της τάξης, οδήγησε σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης (Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου, ανοιχτές Δομές Προσωρινής Υποδοχής και Φιλοξενίας στα νησιά και στην ενδοχώρα και πρόσφατα, κλειστές δομές φιλοξενίας) διαμορφώνοντας ένα καθεστώς «απανθρωποίησης» των νεοφερμένων (Bouman, 2016: 85-86).

Η διασπορά του προσφυγικού πληθυσμού στην ενδοχώρα ως αποτέλεσμα της μεταναστευτικής πολιτικής του κράτους, οδήγησε ουσιαστικά σε μια ελαφρά «στροφή» της πολιτικής διαχείρισης και των πολιτικών αποφάσεων του προσφυγικού στο τοπικό κράτος, ανεξάρτητα πολλές φορές από το κεντρικό κράτος. Πολλοί

δήμοι ανέλαβαν τη διεκπεραίωση του προγράμματος ΕΣΤΙΑ και την αναζήτηση στέγης στις πόλεις.² Παράλληλα, η χωροθέτηση ανοιχτών δομών κοντά σε μικρές πόλεις ενεργοποίησε πολλούς δήμους για τη συνεργασία με διεθνείς ή εγχώριες ΜΚΟ. Ταυτόχρονα, διάφορες κοινωνικές πρωτοβουλίες και δημοτικές επιχειρήσεις ανέλαβαν ενεργό ρόλο στην κοινωνική συμπερίληψη των προσφύγων στις τοπικές κοινότητες, πολλές φορές με διαφορετικό τρόπο από αυτόν της κεντρικής μεταναστευτικής πολιτικής του κράτους. Αυτή η πολυεπίπεδη διαχείριση του προσφυγικού ζητήματος οδήγησε πολλές πόλεις να έχουν διαφορετικές στρατηγικές σε σχέση με τη φιλοξενία των προσφύγων (ανοιχτές δομές έξω από τις πόλεις, διαμερίσματα μέσα στις πόλεις ή κτίρια και δομές περιφερειακά των πόλεων) (Arvanitidis κ.ά. 2019) και αυτό επηρέασε γενικότερα τη διαφορετική αντιμετώπιση των βασικών αναγκών των νεοφερμένων προσφύγων, όπως την εκπαίδευση (Vergou, 2019), την υγειονομική περίθαλψη, τη συμπερίληψη, το αίσθημα του «ανήκειν», κ.ο.κ.

Σε αυτή την διαφοροποίηση των τοπικών πολιτικών έρχεται να προστεθεί η αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος, τουλάχιστον έως το 2015, ως μία προσωρινή κατάσταση. Η προσωρινότητα των πολιτικών επηρέασε τα προγράμματα στέγασης και ειδικά το πρόγραμμα ΕΣΤΙΑ που διενεργείται από την Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες (UNHCR) καθώς και όλους τους εμπλεκόμενους φορείς (Kourachanis, 2019). Τον Οκτώβριο του 2015 ο UNHCR σε συνεργασία με την κρατικούς φορείς, διεθνείς και εγχώριες ΜΚΟ και Δήμους, οργάνωσε το πρόγραμμα ΕΣΤΙΑ «Πρόγραμμα Φιλοξενίας και Μετεγκατάστασης» με την συγχρηματοδότηση του Ταμείου Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.³ Η φιλοξενία πραγματοποιήθηκε σε κτίρια και ξενοδοχεία, συνήθως σε απόσταση από τον αστικό ιστό και σε διαμερίσματα που βρίσκονταν στο κέντρο των πόλεων, τα οποία μισθώθηκαν από ΜΚΟ ή τοπικές δημοτικές επιχειρήσεις ή διεθνείς οργανισμούς. Αρχικά, η πρόσβαση στην κατοικία έγινε πραγματικότητα για αυτούς για τους οποίους είχε ήδη αποφασιστεί η μετεγκατάσταση ή η οικογενειακή επανένωση σε χώρες της κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης, ενώ το πρόγραμμα αργότερα επεκτάθηκε για να καλύψει ανάγκες φιλοξενίας ευπαθών ομάδων (οικογένειες με μέγεθος πάνω από πέντε άτομα, ασθενείς με σοβαρά προβλήματα υγείας, μονογονεϊκές οικογένειες και άτομα με αναπηρίες). Η ευα-

λωτότητα, έγινε προϋπόθεση για τη μεταφορά από τις ανοιχτές δομές φιλοξενίας (στρατόπεδα ανοιχτού τύπου), πράγμα που δημιούργησε πολλές αμφιβολίες για το ποιος αξίζει και ποιος όχι μια αξιοπρεπή φιλοξενία, και εν τέλει ποιος αξίζει τη διακοπή ή την παράταση του καθεστώτος εκτοπισμού (Kandyliis, 2019).

Το πρόγραμμα Hellenic Integration Support for Beneficiaries of International Protection (HELIOS) (IOM, 2019) που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Directorate General Migration and Home Affairs of the European Commission) με τη συνεργασία του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ) και τους τοπικούς φορείς των πόλεων, ξεκίνησε αρκετά αργά (Ιούνιος 2019) και ήρθε ως συμπλήρωμα του προηγούμενου προγράμματος, δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει τις επείγουσες ανάγκες ένταξης στο σύνολό τους. Η πρόσφατη μετάβαση της ευθύνης υλοποίησης του προγράμματος ΕΣΤΙΑ II από τον UNHCR στο Υπουργείο Μεταναστευτικής πολιτικής μέχρι το τέλος του 2020 (ΚΥΑ 5966, ΦΕΚ 2375/ 16-6-2010) και η προσπάθεια διασποράς του προσφυγικού πληθυσμού από τα νησιά προς την ενδοχώρα με το νέο νόμο 4674/2020 (ΦΕΚ 53/11-3-2020), οδήγησε στις αποχωρήσεις 9.000 αναγνωρισμένων προσφύγων και την παύση υπηρεσιών του ΕΣΤΙΑ, παροχών χρηματοδότησης για ακόμη 11.000, ενώ σε συνδυασμό με την ανυπαρξία υποστηρικτικών προγραμμάτων για την ομαλή μετάβαση στην αγορά εργασίας και ενοικίαση σπιτιού, οδήγησε στην επανεμφάνιση του φαινομένου άστεγων προσφύγων σε πλατείες της Αθήνας (πλατεία Βικτωρίας) (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020).

Η μέχρι σήμερα συζήτηση γύρω από την διεθνολογική συνύπαρξη στις πόλεις, αναδεικνύει τη σημασία της διερεύνησης των σύνθετων χωρικών σχέσεων μεταξύ των προσφύγων, των αιτούντων άσυλο και των τοπικών κοινοτήτων στις μικρές και μεσαίου μεγέθους πόλεις, ειδικά στις ημι-αστικές και αγροτικές περιοχές. Σε αυτό το άρθρο, μέσα από τη χρήση δεικτών χωρικού διαχωρισμού, την περιγραφή των χαρακτηριστικών κατοικίας (ανοιχτή δομή φιλοξενίας στο Κουτσόχερο και διαμερίσματα στον ιστό της πόλης) καθώς και της συμμετοχής των προσφύγων στα δημόσια σχολεία της Λάρισας, θα επιδιώξουμε να αναλύσουμε τις συνθήκες φιλοξενίας των προσφύγων και τους μηχανισμούς εκείνους που συνδέονται με την παραγωγή χωρικών ανι-

σοτήτων. Εξαιτίας της έλλειψης στοιχείων (κυρίως για τους νεοφερμένους πρόσφυγες), θα χρησιμοποιήσουμε δευτερεύοντα στοιχεία, όπως σχολικές περιοχές και σχολική εγγραφή, ως δείκτες της περιοχής κατοικίας.

Η σχολική περιοχή βασίζεται στην περιοχή κατοικίας και τη χωρική γειτνίαση, εφόσον τα παιδιά μιας συγκεκριμένης γειτονιάς εγγράφονται στο σχολείο που βρίσκεται εγγύτερα στην κατοικία τους. Διερευνώντας τις διαφορετικές τακτικές κατοικίας των διαφορετικών ομάδων στην πόλη, σκοπεύουμε να αναλύσουμε τις διαχωριστικές δυναμικές και τις ευκαιρίες κοινωνικής συμπερίληψης μιας μεσαίου μεγέθους πόλης σε σύνδεση με την εισροή των προσφυγικών ροών, την ύπαρξη μεταναστών, προηγούμενων μεταναστευτικών ροών και του ντόπιου πληθυσμού.

Στο συγκεκριμένο άρθρο, ο όρος «πρόσφυγας» αναφέρεται με ένα ευρύτερο νόημα στους νεοφερμένους πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο, ενώ ο όρος «μετανάστης» αφορά τους οικονομικούς μετανάστες οι οποίοι ήρθαν στην Ελλάδα κατά την δεκαετία 1980 και τα μέσα της δεκαετίας του 1990, οι οποίοι προέρχονται κυρίως από τις πρώην κομμουνιστικές χώρες των Βαλκανίων και της Σοβιετικής Ένωσης καθώς και από την Ασία, Αφρική και την Μέση Ανατολή.

2. Ο κοινωνικο-χωρικός διαχωρισμός και η εκπαίδευση των προσφύγων

Ο διαχωρισμός, ως ορισμός, αναφέρεται στη διαφορετική θέση συγκεκριμένων ομάδων στην πόλη, στον βαθμό που κάθε φορά οι διαφορετικές εθνοτικές ομάδες καταλαμβάνουν διάφορα μέρη, λόγω κατοικίας (Harding και Blokland, 2014). Παρ' όλα αυτά, ο διαχωρισμός μπορεί να αναφέρεται και σε άλλους τομείς όπως, τον τόπο εργασίας, διασκέδασης, τα μέσα μεταφοράς ή το σχολείο. Ο διαχωρισμός ως διαδικασία, αναπαράγεται μέσα από μηχανισμούς που αφορούν τόσο θεσμικές παρεμβάσεις όσο και τοπικά ιστορικά περιβάλλοντα, όπως η δομή της πόλης, οι ιδεολογίες και οι κοινωνικές σχέσεις (Μαλούτας, 2018). Πιο συγκεκριμένα, παράγοντες όπως η περίοδος και οι συνθήκες εγκατάστασης, η διάρκεια παραμονής, ο βαθμός ένταξης στην τοπική αγορά εργασίας και κατοικίας (Kandililis κ.ά. 2012, Μαλούτας 2018) επιδρούν κάθε φορά στην χωρική κατανομή των μεταναστών σε κάθε

πόλη. Επομένως, οι ποικίλες κάθε φορά συνθήκες των μεταναστευτικών ροών, τα διαφορετικά πρότυπα κατοικίας και γεωγραφικής κατανομής, οδηγούν σε διαφορετική κοινωνικο-οικονομική ενσωμάτωση (Cavounidi 2002). Περαιτέρω, η διαμόρφωση νέων κοινωνικών αντιλήψεων και πολιτικών, οδηγεί σε ένα διαφορετικό μοντέλο μετανάστευσης και πρακτικών κοινωνικής συμπερίληψης (Arbaci, 2019).

Η κατανόηση της σύνδεσης μεταξύ του διαχωρισμού κατοικίας και σχολικού διαχωρισμού είναι απαραίτητη για την περαιτέρω κατανόηση των μηχανισμών εκείνων που γεννούν κοινωνικο-χωρικές ανισότητες και το ρόλο της εκπαίδευσης στην αναπαραγωγή τους. Ο σχολικός διαχωρισμός, αφορά την άνιση κατανομή των μαθητών στα σχολεία, τη βάση ανισοτήτων σε σχέση με τα κοινωνικο-οικονομικά, εθνικά ή άλλα χαρακτηριστικά (Ball, 2003, Boterman κ.α., 2019). Τα διαφορετικά εκπαιδευτικά συστήματα και οι μηχανισμοί επιλογής σχολείου, διαμορφώνουν αντίστοιχα συστήματα αναπαραγωγής των ανισοτήτων. Η παρουσία των εθνοτικών ομάδων σε αυτές τις διαδικασίες επιδρά ιδιαίτερα στην επιλογή σχολείου από τους γονείς. Ο διαχωρισμός στα σχολεία συνδέεται με την χωρική κατανομή εθνοτικών-μειονοτικών και κοινωνικο-οικονομικών ομάδων στον αστικό ιστό (Boterman, 2018, Burgess κ.α., 2005).

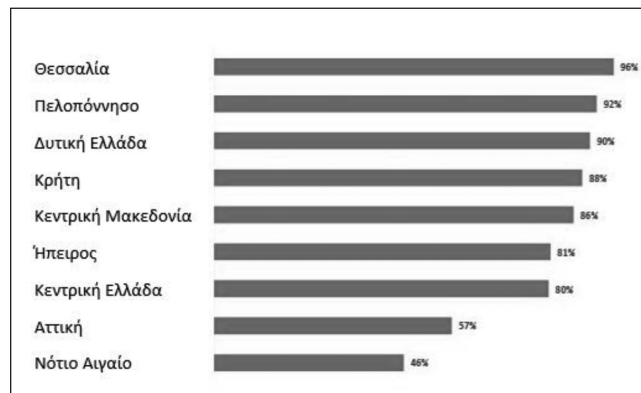
Στις ελληνικές πόλεις, εξαιτίας των σχολικών περιοχών που βασίζονται στην περιοχή κατοικίας και την εγγύτητα, τα παιδιά μιας συγκεκριμένης περιοχής εγγράφονται στο σχολείο που βρίσκεται κοντά στον τόπο κατοικίας. Η εγγραφή στο σχολείο συνδέεται με τη σχολική περιοχή που ουσιαστικά αντανάκλα το τοπικό περιβάλλον και τη γειτονιά (εθνοτική και κοινωνικο-οικονομική σύνθεση). Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει μία δυνατή σύνδεση μεταξύ κοινωνικού-χωρικού διαχωρισμού λόγω κατοικίας και σχολικού διαχωρισμού.

Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, όλα τα παιδιά ανεξαρτήτως της εθνικότητας έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση. Ο Νόμος 4415/2016 εφαρμόστηκε για να ρυθμίσει ζητήματα εθνοτικής ποικιλότητας, ενώ από τον Μάρτιο του 2016, εξαιτίας της αυξητικής συγκέντρωσης των παιδιών σχολικής ηλικίας στις δομές φιλοξενίας δημιουργήθηκαν ειδικές τάξεις υποδοχής (ΔΥΕΠ) που εγκαταστάθηκαν είτε μέσα στις ανοιχτές δομές ή σε σχολικές μονάδες, συνήθως σε μικρή απόσταση από τις ανοιχτές δομές. Κατά την έναρξη εφαρ-

μογής του νέου νομοθετικού πλαισίου, οι περισσότερες τάξεις λειτουργούσαν απογευματινές ώρες, με αποτέλεσμα τον de facto διαχωρισμό των προσφύγων από τον ντόπιο μαθητικό πληθυσμό των σχολείων. Επίσης, δημιουργήθηκαν Ζώνες Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ) που φάνηκε να έχουν ένα πιο συμπεριληπτικό χαρακτήρα με μεικτές τάξεις. Εκτός από την επίσημη δημόσια εκπαίδευση δημιουργήθηκε στις δομές φιλοξενίας μία οργανωμένη αλλά ανεπίσημη εκπαιδευτική διαδικασία με εξειδικευμένο προσωπικό, ενώ η λειτουργία των Νηπιαγωγείων μέσα στις δομές ξεκίνησε τον Αύγουστο του 2017. Τέλος, η άτυπη εκπαίδευση περιλαμβάνει εκπαίδευση που δεν ακολουθεί κάποιο πρόγραμμα και πραγματοποιείται από εθελοντές ΜΚΟ, γονείς και άλλους.

Στην Ελλάδα, ο αριθμός των παιδιών αυξήθηκε περίπου 50% σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια (25,443 το 2019 και 17,100 το 2018). Μέχρι τον Ιούνιο του 2020 οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ήταν 4.684, συμπεριλαμβανομένων 257 παιδιών χωριστά από τους γονείς (συνοδευόμενα από ενήλικα αλλά όχι τον γονέα τους) (European Union Agency for Fundamental Rights, 2020, ΕΚΚΑ 2020). Το 2019, 12.800 παιδιά προσφύγων και αιτούντων άσυλο, ηλικίας 4-17 ετών εγγράφηκαν σε σχολεία στη χώρα (Πίνακας 1). Ένα από τα βασικά προβλήματα ήταν οι χωριστές τάξεις υποδοχής που μετασχηματίστηκαν ως μία παράλληλη επίσημη επιλογή, όπως της πρωινής Ζώνης Εκπαιδευτικής Προτεραιότητας (ΖΕΠ). Άλλα προβλήματα ήταν ο μικρός αριθμός θέσεων σε δημόσια σχολεία, παιδιά με προβλήματα υγείας, έλλειψη εγγράφων για την εγγραφή, διαφορές στα επίπεδα μάθησης, διαφορετικά γλωσσικά υπόβαθρα. Η πανδημία του covid-19, ο παρατεταμένος εγκλεισμός των προσφύγων στις δομές και η έλλειψη βασικών υποδομών για παρακολούθηση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, ανέκοψε για μία ακόμη φορά τη συμμετοχή των παιδιών προσφύγων στην δημόσια εκπαίδευση.

Πίνακας 1: Συμμετοχή παιδιών ηλικίας 4-17 χρόνων σε πόλεις ανά περιφέρεια –Ιούνιος 2019

Πηγή δεδομένων: Education Sector Working Group-UNHCR 2019

3. Η μελέτη περίπτωσης της Λάρισας

3.1 Περιγραφικά στοιχεία περιοχής μελέτης

Ο πληθυσμός της Λάρισας αριθμεί 142.693 κατοίκους, ενώ ο μεταναστευτικός πληθυσμός φτάνει περίπου το 4,8% (η πλειονότητα από την Αλβανία), πολύ χαμηλότερος από τον εθνικό μέσο και αυτού της περιφέρειας Θεσσαλίας. Η ηλικιακή δομή και το εκπαιδευτικό επίπεδο δεν διαφέρουν κατά πολύ από το μέσο εθνικό επίπεδο (Πίνακας 2). Επιπλέον, τα ποσοστά ιδιοκατοίκησης στην πόλη φτάνουν το 73% ενώ μόνο το 21% φαίνεται να αποτελεί ενοικιαζόμενη κατοικία (ΕΛΣΤΑΤ-ΕΚΚΕ 2015).

Η πόλη φιλοξενεί από το 2018 πρόσφυγες σε διαμερίσματα (420 πρόσφυγες, 91 διαμερίσματα) με την επίβλεψη του UNHCR και σε συνεργασία με την Δημοτική Κοινωνική Επιχείρηση (ΔΗ.Κ.Ε.Λ.), ενώ πολύ νωρίτερα, από το 2016, λειτουργεί η δομή μακράς διάρκειας φιλοξενίας του Κουτσόχερου, που βρίσκεται 18 χιλιόμετρα δυτικά της Λάρισας (συνεργασία του Δανικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες (DRC) και του UNHCR) (Εικόνα 1). Στη Δομή διαμένουν 1.584 πρόσφυγες (24% γυναίκες, 41% άνδρες και 35% παιδιά), οι περισσότεροι εκ των οποίων είναι Αφγανοί, Σύριοι και Ιρακινοί (Σχήμα 1). Τα 235 παιδιά της δομής παρακολουθούσαν μέχρι πρόσφατα, δημόσια εκπαίδευση σε ΔΥΕΠ σε σχολείο της Λάρισας και στις γύρω Κοινότητες (Κοιλάδα και Τερψιθέα). Οι πρόσφυγες μαθητές από το Κουτσόχερο, που έχουν εγγραφεί σε scho-

λείο της πόλης, συγκεντρώνονται στα δυτικά της πόλης, σε γειτονίες με χαμηλά εργατικά στρώματα. Η επέκταση των μέτρων εγκλεισμού λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού, επιδείνωσε την ήδη υποβαθμισμένη εκπαιδευτική συμμετοχή των προσφύγων, μιας και χωρίς πρόσβαση στο διαδίκτυο η παρακολούθηση των μαθημάτων είναι αδύνατη.

Εικόνα 1: Δομή Φιλοξενίας Κουτσόχερου

Πηγή: Site Management Support (IOM) 2019

Σχήμα 1: Εθνικότητες στην Ανοιχτή Δομή Κουτσόχερου

Πηγή δεδομένων: Site Management Support (IOM)(Μάιος 2020)

Πίνακας 2: Βασικοί συντελεστές που αφορούν την Ελλάδα, Μητροπολιτική Περιοχή Αττικής(ΜΠΑ), Θεσσαλία και Λάρισα (2011)

	Ελλάδα	ΜΠΑ	Θεσσαλία	Λάρισα
Περιοχή έκταση (km ²)	131.960	3.025	14.037	88.167
Σύνολο πληθυσμού	10.816,286	3.793.066	732.762	142.693
Νέοι (5-19)	14,6%	13,8%	15%	16,3%
Ηλικίες οικονομικά ενεργού πληθυσμού (20-64)	60,9%	67%	58%	61,8%
Ηλικιωμένοι (>65)	19,5%	17,3%	22%	16%
Αλλοδαποί	8,4%	10,6%	6,1%	4,8%
Υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης- Πρωτοβάθμια εκπαίδευση; άτομα ηλικίας 25 ή πάνω, χωρίς απολυτήριο, δίπλωμα ή πτυχίο (ISCED 0-1) ¹	22,4%	13,9%	28,7%	20,1%
Χαμηλή Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (ISCED2) ¹	11,4%	9,6%	11,7%	10%
Μέση επαγγελματική εκπαίδευση; ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (ISCED 3-4) ¹	40,5%	44,5%	36,2%	39%
Υψηλότερη επαγγελματική εκπαίδευση; Τριτοβάθμια εκπαίδευση (ISCED 5-8) ¹	25,8%	32,2%	23,4%	30,9%
Ανεργία	19,3%	18%	18,3%	18,5%
Μέσο εισόδημα νοικοκυριού (Ευρώ ανά κάτοικο, 2010)	13.100	16.000	6.230	N/A
Άνθρωποι σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (2018)	31,8%	28,3%	33,6%	N/A

Πηγή δεδομένων: ΕΚΚΕ-ΕΛΣΤΑΤ (2015), Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων (1991-2011) [<https://panorama.statistics.gr/en/>]. Eurostat database [ilc_peps11] and [nama_10r_2hhinc] (Eurostat, 2018) και Alexandri κ. ά. (2017).

Διεθνής Πρότυπη Ταξινόμηση της Εκπαίδευσης (ISCED). Άτομα μεταξύ 25 και 64 ετών.

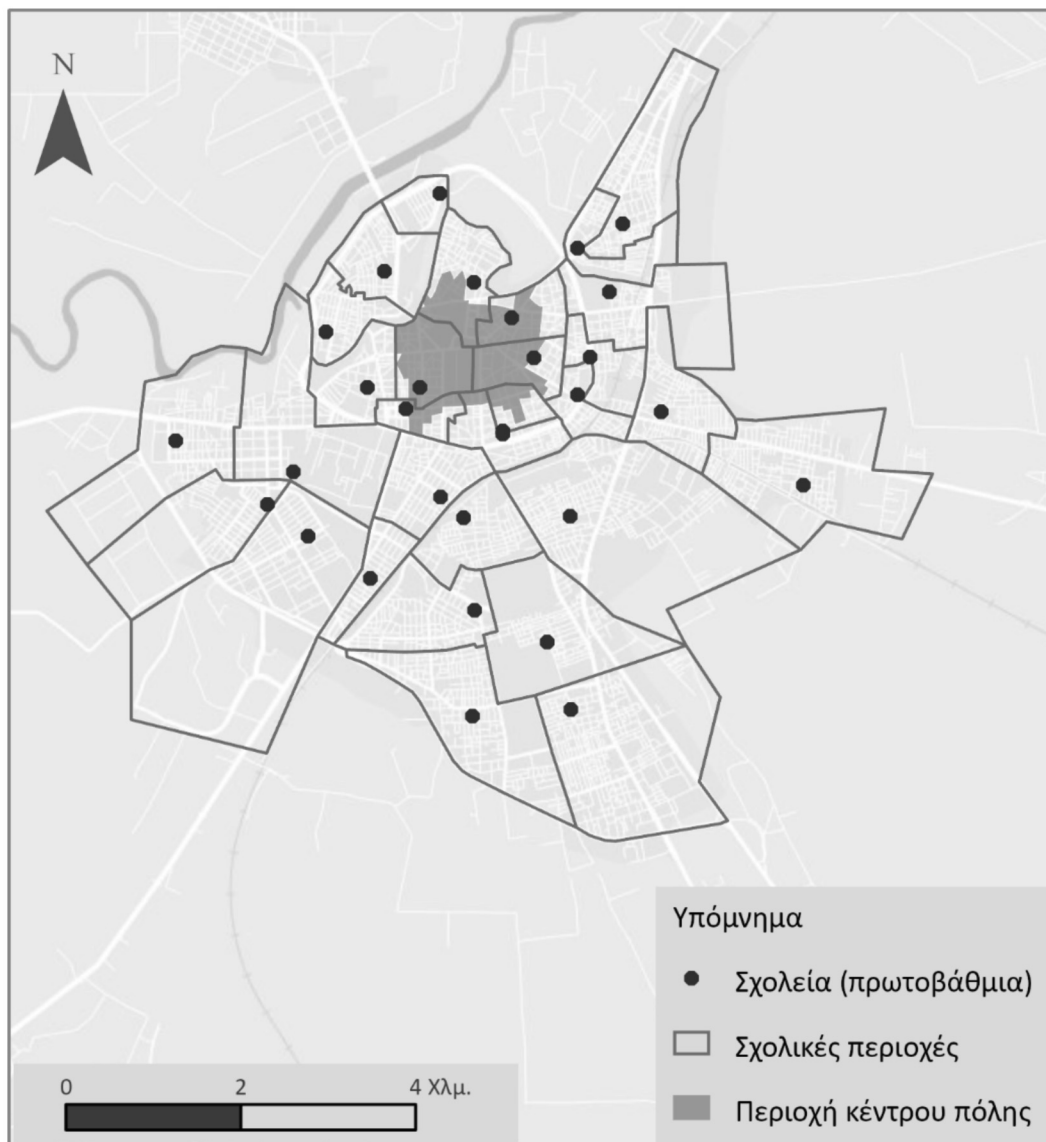
3.2 Συλλογή δεδομένων και μέθοδοι ανάλυσης

Για την έρευνα χρησιμοποιήθηκαν συνδυαστικά διαφορετικές μέθοδοι έτσι ώστε να διερευνηθούν και να αποδοθούν διαφορετικές πλευρές του σύνθετου φαινομένου των κοινωνικο-χωρικών ανισοτήτων και της έντασης του διαχωρισμού. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν είναι οι δείκτες διαχωρισμού, απομόνωσης και συγκέντρωσης, οι οποίοι παίρνουν τιμές από 0 έως 1 (Duncan και Duncan , 1955, Duncan κ.ά. 1961), το Χωροθετικό Πηλίκο (Location Quotient – LQ) και η Έλλειψη Τυπικής Απόκλισης (Standard Deviatonal Ellipse). Επιπρόσθετα της ποσοτικής ανάλυσης, αξιοποιήθηκαν και ποιοτικά δεδομένα (συνεντεύξεις, παρατήρηση κ.λπ.). Περαιτέρω, χρησιμοποιώντας στοιχεία από την ΕΛΣΤΑΤ (2001-2011) μέσα από την ηλεκτρονική πλατφόρμα του Πανοράματος (ΕΛΣΤΑΤ-ΕΚΚΕ) (2015), διερευνήθηκαν οι διαχωριστικές πρακτικές στην κατοικία και τη χωρική διασπορά στην πόλη των διαφόρων ομάδων πληθυσμού, εξετάζοντας διαχωριστικές ή συγκεντρωτικές τάσεις. Η χωρική μόνιμα αναφοράς είναι η σχολική περιοχή των δημοτι-

κών σχολείων της πόλης. Η ανάλυση αφορά όλα τα δημοτικά σχολεία, δηλαδή 29 σχολεία που καλύπτουν το σύνολο της πόλης (Χάρτης 1). Η επιλογή της Λάρισας, ως μελέτη περίπτωσης βασίστηκε στο μέγεθός της, ως μία μεσαίου μεγέθους πόλη, με ημι-αστικές και αγροτικές περιοχές, όπου η φιλοξενία των προσφύγων πραγματοποιείται με διάφορες μορφές (ανοιχτή δομή στο Κουτσόχερο και διαμερίσματα του προγράμματος ΕΣΤΙΑ), ενώ ο Δήμος έχει ενεργό ρόλο στην διαχείριση του προγράμματος ΕΣΤΙΑ αλλά και του προγράμματος HELIOS.

Η διεξαγωγή των συνεντεύξεων πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από Απρίλιο έως Ιούλιο 2019. Πραγματοποιήθηκαν εννέα συνεντεύξεις (2 γυναίκες και 7 άνδρες), ηλικίας μεταξύ 26 έως 49 ετών (7 Σύριοι, 1 Κουρδικής καταγωγής και 2 από το Ιράκ) με χρήση διερμηνέα, ενώ έγιναν συνεντεύξεις με αρμόδιους φορείς (Δήμος, ΜΚΟ, Δ/νσεις Α΄ και Β΄ βάθμιας Εκπαίδευσης). Για την ανάλυση των συνεντεύξεων ακολούθηθηκε η ανάλυση περιεχομένου και κωδικοποίηση (Bryman, 2004).

Χάρτης 1: Χωρική κατανομή των σχολείων Α' βάθμιας εκπαίδευσης, σχολικές περιοχές και το κέντρο της Λάρισας

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

3.3 Κοινωνικο-χωρικές διαστάσεις του διαχωρισμού στην πόλη

3.3.1 Στεγαστικός διαχωρισμός

Με βάση την απογραφή του 2011, ο μεταναστευτικός πληθυσμός της πόλης της Λάρισας, αποτελεί το 5% του συνολικού πληθυσμού και είναι σχετικά ομοιογενής (3,7% από την Αλβανία) ενώ παρατηρείται μικρή παρουσία μεταναστών που προέρχονται από χώρες με προσφυγικό παρελθόν (Αφγανιστάν, Συρία, Ιράκ, Λί-

βανος κ.λπ.) με ποσοστό (0,1%) (ΕΛΣΤΑΤ 2011) (Πίνακας, 3).

Σύμφωνα με τον Πίνακα 4, παρατηρούμε ότι οι μετανάστες, κυρίως Αλβανοί, βιώνουν λιγότερο διαχωρισμό κατοικίας, με καθοδική πορεία. Αντίθετα, για τους μετανάστες προερχόμενοι από προσφυγικές χώρες (Αφγανιστάν, Συρία, Ιράκ, Λίβανος κ.λπ.) παρατηρούμε υψηλές τιμές διαχωρισμού αλλά με καθοδική πορεία, παρ' όλα αυτά η χωροθέτησή τους στην πόλη είναι περισσότερο περίπλοκη, λόγω του μικρού μεγέθους της συγκεκριμένης ομάδας.

Πίνακας 3: Δημογραφικά στοιχεία-Σύνθεση πληθυσμού (2001 και 2011)

	2001		2011	
	Απόλυτοι αριθμοί	% στο σύνολο του πληθυσμού	Απόλυτοι αριθμοί	% στο σύνολο του πληθυσμού
Έλληνες	120.956	95,0%	133.838	93,8%
Μετανάστες	5.246	4,1%	6814	4,8%
Αλβανία	4.663	3,7%	5234	3,7%
Χώρες προσφύγων	10	0,008%	170	0,1%
Σύνολο πληθυσμού	127.302	100%	142.693	100%

Πηγή δεδομένων: ΕΚΚΕ-ΕΛΣΤΑΤ 2015

Πίνακας 4: Δείκτες χωρικού διαχωρισμού στην Λάρισα (2001 και 2011)

	Ανομοιογένεια (D)			Απομόνωση (I)			Συγκέντρωση (DEL)		
	2001	2011	Διαφ.%	2001	2011	%	2001	2011	Διαφ.%
Μετανάστες	0,30	0,26	-12%	0,08	0,09	9	0,57	0,46	-20%
Αλβανία	0,30	0,26	-15%	0,07	0,05	-23%	0,57	0,48	-16%
Προσφυγικές χώρες	0,96	0,83	-14%	0,002	0,02	825%	0,96	0,81	-16%

Πηγή δεδομένων: ΕΚΚΕ-ΕΛΣΤΑΤ 2015

3.3.2 Ο σχολικός διαχωρισμός

Ο σχολικός πληθυσμός στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στο Δήμο Λάρισας παραμένει σχεδόν στα ίδια επίπεδα, την τελευταία πενταετία. Οι πρόσφυγες μαθητές συμμετέχουν στη δημόσια εκπαίδευση τα τελευταία 2 σχολικά έτη (2017-2019) ενώ οι χώρες προέλευσης είναι από Συρία, Ιράκ, Αφγανιστάν και Λίβανο. Τα ποσοστά μεταναστών μαθητών, οι οποίοι στην πλειονότητά τους είναι αλβανικής καταγωγής, είναι χαμηλά αναλογικά με τη σύνθεση του πληθυσμού της πόλης, ενώ φαίνονται αυξητικές τάσεις των προσφύγων.

Οι μετανάστες σημειώνουν υψηλά ποσοστά διαχωρισμού (0,70) και συγκέντρωσης (0,78) τα τελευταία χρόνια (2018-19), παρά το γεγονός της τάσης μείωσης

και της χαμηλής απομόνωσης (0,06). Οι μετανάστες αλβανικής καταγωγής που αποτελούν και την μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα, παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά διαχωρισμού (0,69) το τελευταίο έτος (2018-19). Παρατηρούμε επίσης, μια αυξανόμενη τάση συγκέντρωσης τα έτη 2014 έως 2017 ενώ τα τελευταία χρόνια η αυτή τάση μειώθηκε. Κι εδώ τα ποσοστά απομόνωσης είναι ιδιαίτερα χαμηλά (0,06).

Το μέγεθος του προσφυγικού πληθυσμού στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σχετικά μικρό (Πίνακας 5), ακόμα και αν συνυπολογίσουμε τα παιδιά της δομής του Κουτσόχερου τα οποία συγκεντρώνονται σε σχολείο στην δυτική περιοχή της πόλης. Την πρώτη χρονιά φοίτησης των προσφύγων στα δημοτικά σχολεία (2017-2018) το ποσοστό διαχωρισμού

Πίνακας 5: Σύνθεση σχολικού πληθυσμού Δήμου Λάρισας (2014-2019)

	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019
Έλληνες	9.415	9.815	9.875	9.622	9.411
Μετανάστες	256	88	88	126	139
Αλβανία	238	85	81	119	130
Πρόσφυγες	0	0	0	4	39
Σύνολο	9.671	9.903	9.963	9.752	9.589

Πηγή δεδομένων: Δ/ση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Λάρισας

Πίνακας 6. Δείκτες σχολικού διαχωρισμού στη Λάρισα (2014-2019)

	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019
Ανομοιογένεια (D)					
Μετανάστες	0,50	0,77	0,80	0,73	0,70
Πρόσφυγες	-	-	-	0,94	0,81
Αλβανία	0,52	0,77	0,80	0,73	0,69
Απομόνωση (I)					
Μετανάστες	0,06	0,05	0,04	0,05	0,06
Πρόσφυγες	-	-	-	0,01	0,05
Αλβανία	0,06	0,05	0,04	0,05	0,05
Συγκέντρωση (DEL)					
Μετανάστες	0,66	0,78	0,86	0,80	0,78
Πρόσφυγες	-	-	-	0,94	0,89
Αλβανία	0,67	0,78	0,86	0,79	0,78

Πηγή δεδομένων: Δ/ση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Λάρισας

είναι ιδιαίτερα υψηλό (0,94), ενώ την επόμενη χρονιά (2018-2019) υπάρχει τάση μείωσης (0,81) (Πίνακας 6). Παρ' όλα αυτά, οι τιμές αυτές δεν πρέπει να ερμηνευτούν μονοσήμαντα ως ένδειξη απομόνωσης, επειδή η συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα έχει μικρό μέγεθος.

Παρατηρούμε, ότι η παρουσία των παιδιών προσφύγων εντοπίζεται κυρίως σε κάποια σχολεία στο κέ-

ντρο και δυτικά της πόλης ενώ υπάρχει μια σχετικά μεγάλη συγκέντρωση σε συγκεκριμένο σχολείο στο δυτικό μέρος της πόλης, λόγω της συμμετοχής παιδιών που προέρχονται από την ανοιχτή δομή φιλοξενίας του Κουτσόχερου. Η περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη εργατικών στρωμάτων με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο (Χάρτες 3 και 4), ενώ το γεγονός της συ-

Χάρτες 2 (Α-Β): Χωρική κατανομή του σχολικού πληθυσμού προσφύγων (Α) και μεταναστών (Β) ανά σχολική περιοχή στην Λάρισα (2018-2019), με υπολογισμό δείκτη LQ

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

γκέντρωσης μόνο προσφύγων από τη δομή, αντανακλά και την χωρική απομόνωση αυτής της ομάδας από τον υπόλοιπο πληθυσμό της πόλης (Χάρτης 1, 2, 3, 4).

Ο Χάρτης 2 παρουσιάζει το αποτέλεσμα του υπολογισμού του Χωροθετικού Πηλίκου του σχολικού πληθυσμού προσφύγων (Α) και μεταναστών (Β) ανά σχολική περιοχή στην Λάρισα (για το σχολικό έτος 2018-2019). Η ομαδοποίηση σε τρεις (3) κατηγορίες απεικονίζει σχολικές περιοχές που έχουν 1) λιγότερους μαθητές ανά σχολείο από το μέσο όρο (μ.ό.) της πόλης (<0,8), 2) είναι κοντά στο μ.ό. (0,8 έως 1,2) και 3) έχουν περισσότερους μαθητές αναλογικά από το μ.ό. της πόλης (>1,2). Αρχικά παρατηρείται ότι υπάρχει μια διαφορετική χωρική κατανομή των προσφύγων σε σύγκριση με τους μετανάστες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η χωρική κατανομή των μαθητών μεταναστών, όπου υπάρχουν επτά (7) σχολικές μονάδες με περισσότερους μαθητές από το μ.ό. ενώ οι υπόλοιπες έχουν πολύ λιγότερους μαθητές αναλογικά. Η απουσία σχολικών μονάδων που να είναι κοντά στο μ.ό. της πόλης είναι μια απόδειξη συγκέντρωσης του μαθητικού πληθυσμού των μεταναστών. Παρατηρούμε μεγαλύτερη συγκέντρωση των προσφύγων περιφερειακά του κέντρου της

πόλης και δυτικά (εδώ προστίθενται και τα παιδιά του Κουτσόχερου) και λιγότερο στο κέντρο. Οι μετανάστες συγκεντρώνονται περισσότερο στο κέντρο της Λάρισας και στις βορειοανατολικές σχολικές περιοχές.

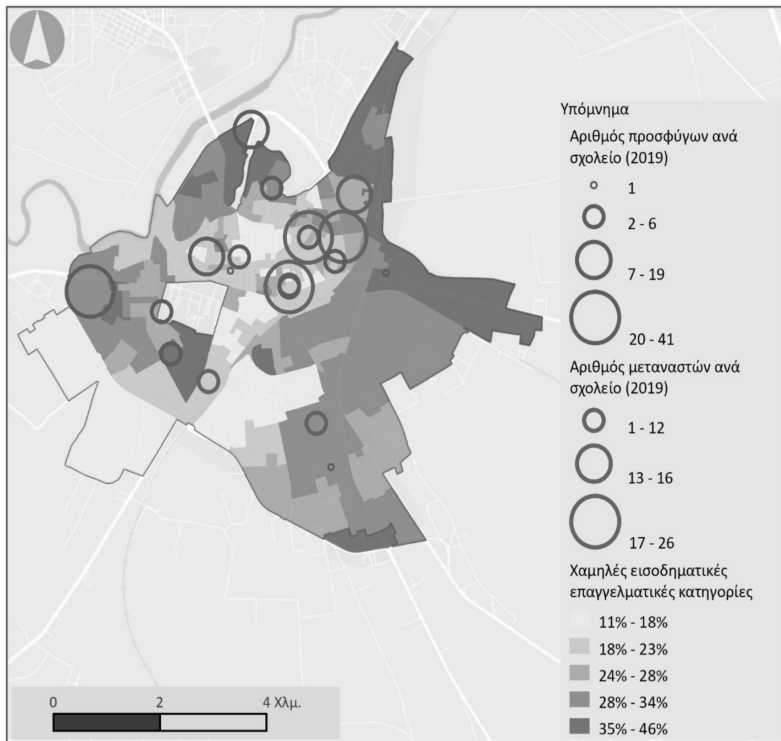
Συγκρίνοντας την γεωγραφική κατανομή των προσφύγων (2019) σε σχέση με τα ποσοστά του χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου των κατοίκων της πόλης (ΕΛΣΤΑΤ 2011) διαπιστώνουμε ότι η κατανομή του προσφυγικού πληθυσμού εντοπίζεται σε περιοχές με τα μεγαλύτερα ποσοστά χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου των κατοίκων (Χάρτης 3) όπως επίσης και σε περιοχές με τα μεγαλύτερα ποσοστά χαμηλών εισοδηματικών επαγγελματικών κατηγοριών (Χάρτης 4). Τα παραπάνω ευρήματα θα τεκμηριωθούν με μεγαλύτερη αξιοπιστία όταν είναι διαθέσιμη η απογραφή του 2021, καθώς την περίοδο της έρευνας μόνο τα στοιχεία του 2011 ήταν διαθέσιμα.

Παρατηρούμε επίσης ότι την τελευταία πενταετία (2014-2019) η γεωγραφική κατανομή των μεταναστών (Α) παρουσιάζει μια διαχρονική μικρή μετατόπιση και συγκέντρωση προς το κέντρο της πόλης (Χάρτης 5). Για την απεικόνιση υπολογίστηκαν οι Ελλείψεις Τυπικής Απόκλισης. Στον ίδιο χάρτη, απεικονίζεται και η

Χάρτης 3: Ποσοστά χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου του συνολικού πληθυσμού (2011) και κατανομή μαθητικού πληθυσμού προσφύγων και μεταναστών στη Λάρισα

Χάρτης 4: Ποσοστά χαμηλών επαγγελματικών κατηγοριών του συνολικού πληθυσμού (2011) και κατανομή μαθητικού πληθυσμού προσφύγων και μεταναστών στη Λάρισα

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

διαφορετική γεωγραφική κατανομή των προσφύγων (μόνο για το 2019) σε σχέση με τους μετανάστες, με την πιο πιθανή περιοχή «επαφής» των δύο ομάδων στο κέντρο.

4. Συνεντεύξεις με τους πρόσφυγες: Η άφιξη στην πόλη, οι νέες προκλήσεις και το μέλλον

Κατοικία και κριτήρια εγκατάστασης

Σύμφωνα με τις απαντήσεις στις συνεντεύξεις, οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες απάντησαν ότι είναι ικανοποιημένοι με την κατοικία τους, παρότι δεν επιλέχθηκε από τους ίδιους. Ορισμένοι, κυρίως μεγάλες οικογένειες, ανέφεραν προβλήματα σε σχέση με το μέγεθος του διαμερίσματος, αλλά αναγνώρισαν ότι είναι καλύτερα απ' ό,τι περίμεναν. Από τα τέσσερα κριτήρια αξιολόγησης (ποιότητα κατοικίας, εγγύτητα σε ομοεθνείς, φιλικό γείτονες και καλή πρόσβαση), το ζήτημα των «φιλικών γειτόνων» ήταν η πρώτη επιλογή:

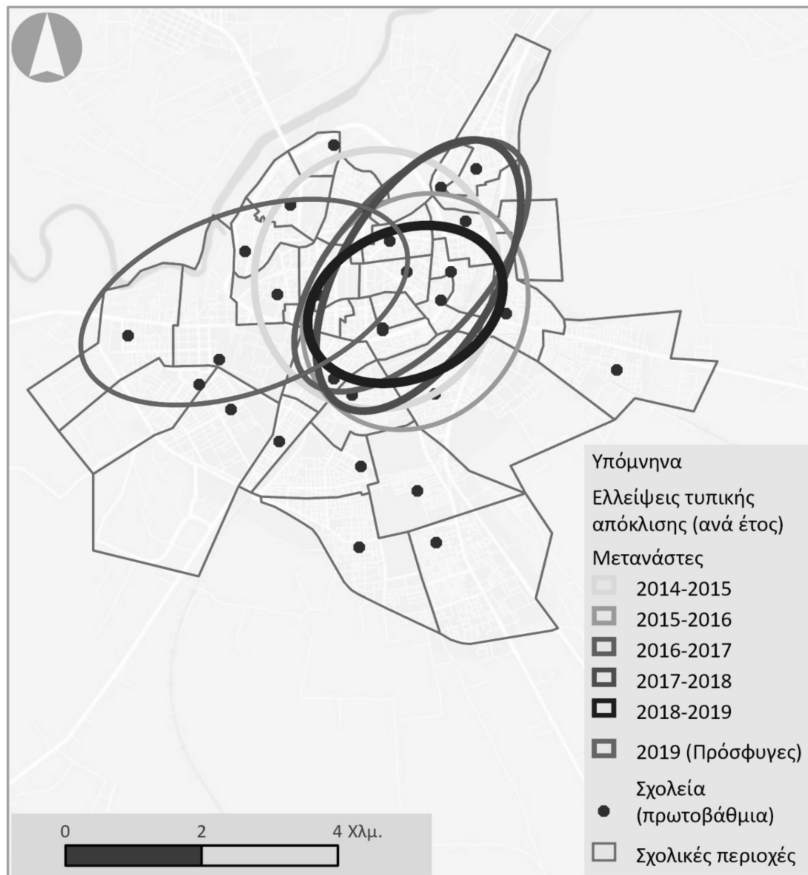
«Οι φιλικό γείτονες είναι ασφάλεια, γιατί αυτοί οι άνθρωποι μπορούν να βοηθήσουν, αν συμβεί κάτι κακό» [L02].

Ανέφεραν μάλιστα και μία συριακή παροιμία:

«Το πρωί, πρώτα συναντάς το γείτονα και μετά όλους τους άλλους». [L06]

Αντίθετα, η εγγύτητα με ομοεθνείς υπήρξε τελευταία στην προτίμηση των επιλογών τους. Όπως έχει αναφερθεί σε παρόμοιες έρευνες (Netto, 2011, Netto and Beider 2019), η ασφάλεια αποτελεί βασικός λόγος για την επιλογή κατοικίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η γειτονιά ως σχεσιακό περιβάλλον παρέχει τη δυνατότητα ανάπτυξης της έννοιας του «ανήκειν», προωθεί την εξοικείωση με το «κοινό» και δημιουργεί κοινότητα, η

Χάρτης 5: Ελλείψεις τυπικής απόκλισης του μαθητικού πληθυσμού μεταναστών (2014-2019) και προσφύγων (2019) στην πόλη της Λάρισας

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

οποία είναι απαραίτητη για τους πρόσφυγες που αναζητούν να δημιουργήσουν νέα ζωή στις πόλεις.

Κοινωνικοποίηση και δημόσιος χώρος

Η απορροή να μείνουν μαζί ή κοντά σε άλλους πρόσφυγες ή ομοεθνείς, στηρίχτηκε στο ότι δεν θα υπάρξει αλληλεπίδραση με τους γηγενείς:

«Ζούμε σε μία πολυκατοικία 4-5 οικογένειες από την Συρία, μαζί. Δεν είναι τόσο καλό αυτό γιατί είμαστε απομονωμένοι και είναι δύσκολο να μάθουμε ελληνικά. Επίσης, οι ντόπιοι μας κρατούν σε απόσταση» [L05]

Πολύ λίγοι όμως υποστήριξαν ότι έχουν συχνές κοινωνικές σχέσεις με τους γείτονες ή με άλλους ντόπιους. Ζητήματα διαφοράς κουλτούρας προκύπτουν, ειδικά όταν καλούν στο σπίτι «ανοιχτό σπίτι: οι επισκέπτες μπορούν να μείνουν όσο θέλουν», και μπορεί να δημιουργήσουν ζητήματα με γείτονες. Περισσότερο

υποστήριξαν ότι οι σύνδεσμοι δημιουργούνται μέσω των παιδιών τους (στο σχολείο ή στα σπορ). Οι μικροδημόσιες επαφές (micro-publics) φαίνεται να ενισχύουν την ικανότητα των ανθρώπων να διαπραγματεύονται την διαφορετικότητα και να αλληλοεπιδρούν ισότιμα (Amin, 2002).

Οι κεντρικές πλατείες και τα πάρκα λειτουργούν ως χώροι επικοινωνίας και ροής πληροφοριών, ειδήσεις για την πατρίδα τους, για τους συγγενείς κ.λπ. και (επανα)προσδιορισμού της ταυτότητάς τους μέσα στην πόλη:

«Δεν βρισκόμαστε στα σπίτια, προτιμούμε να καθόμαστε στην πλατεία. Δεν θέλουμε να κάνουμε θόρυβο στο σπίτι, εξαιτίας των γειτόνων» [L01]

«Οι γυναίκες και οι άνδρες πηγαίνουν στην κεντρική πλατεία και συνομιλούν, όχι μόνο για την

κατάστασή τους, πίνουν τσάι και τρώνε κάποιο σνακ. Συνομιλούμε με τις άλλες γυναίκες [πρόσφυγες] και για την ζωή μας» [L08]

Η σημερινή ανθρωπιστική κρίση, όπου οι πρόσφυγες αναζητούν μια νέα ζωή στις ευρωπαϊκές χώρες, ανέδειξε την ανάγκη της δημιουργίας κοινότητας μέσα από την εξοικείωση με το δημόσιο χώρο και τη δημιουργία κοινωνικών σχέσεων. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι οι πρόσφυγες διαπραγματεύονται ή δημιουργούν την ταυτότητά τους όχι μόνο μέσα από την απόκτηση σπιτιού αλλά επίσης μέσα από τη γειτονιά και τον δημόσιο χώρο της πόλης. Οι «δεσμοί με συγκεκριμένες περιοχές» (πάρκα, πλατείες κ.λπ.) δημιουργούν «χώρους ταυτότητας» όπου δημιουργούνται τυπικά ή άτυπα δίκτυα υποστήριξης μεταξύ των προσφύγων. Αυτές οι πρακτικές παράγουν κοινωνικούς χώρους και ένα αίσθημα του «ανήκειν» μέσα από τις εμπειρίες, που παίζουν καθοριστικό ρόλο για την μετέπειτα επιλογή κατοικίας και προορισμού (Blokland, 2017).

Ρατσισμός στο δημόσιο χώρο και το σχολείο

Οι πρακτικές «οικειοποίησης» των δημόσιων χώρων, ειδικά στην αρχή, προκάλεσαν το φόβο στους ντόπιους, με κάποια περιστατικά ξενοφοβίας:

«Οι άνθρωποι στην κεντρική πλατεία έβγαλαν την μαντήλα από μία γυναίκα πρόσφυγα. Φοβούνται ότι οι Σύριοι είναι τρομοκράτες. Οι άνθρωποι δεν μας θέλουν» [L03]

«Στο σχολείο, κάποια γυναίκα άρχισε να φωνάζει στην κόρη μου και η δασκάλα δεν μίλησε, παρόλο που ήταν μπροστά στο περιστατικό» [L02]

Παρ' όλα αυτά, πολλοί μίλησαν για τις εμπειρίες τους με φιλικούς γείτονες, που τους βοηθούν και τους υποστηρίζουν με πολλούς τρόπους: μεταφέροντάς τους στο νοσοκομείο όταν χρειαστεί, ή δίνοντας παιχνίδια και φροντίζοντας τα παιδιά, ή και τρώγοντας παρέα. Η κοινωνικο-χωρική εγγύτητα και οι δεσμοί με τους γείτονες μπορεί να βοηθήσουν στην κοινωνική συμπερίληψη, μέσα από την αμοιβαία υποστήριξη και τους κοινωνικούς δεσμούς.

Εργασία

Αναφέρθηκαν σημαντικές δυσκολίες για την εύρεση εργασίας. Ιδιαίτερα η μη γνώση της ελληνικής γλώσσας αποτελεί βασικό πρόβλημα και για τη μόνιμη κατοίκηση στο μέλλον:

«Η γλώσσα είναι πολύ σημαντική για να βρούμε δουλειά... και σπίτι» [L02]

Επίσης, αναφέρθηκε η πρόσφατη οικονομική κρίση και η ανεργία στην Ελλάδα, ως αποτρεπτικός παράγοντας εύρεσης εργασίας:

«Δεν υπάρχουν δουλειές ούτε για τους Έλληνες, πως γίνεται να βρούμε εμείς δουλειά...» [L03]

«Η γλώσσα δεν είναι πολύ μεγάλο πρόβλημα, αλλά δεν υπάρχουν δουλειές στην Ελλάδα. Ούτε οι Έλληνες δεν μπορούν να βρουν δουλειά» [L05]

Ειδικά για τις μικρές πόλεις, η εύρεση εργασίας θεωρείται πιο δύσκολη:

«Δεν έχουμε που αλλού να πάμε... Πρέπει να πάω σε μία μεγάλη πόλη, όπως η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, για να βρω δουλειά» [L07]

Η επίσημη αναγνώριση των επαγγελματικών τους προσόντων τους απασχολεί ιδιαίτερα, ενώ προτίθενται να παρακολουθήσουν μαθήματα ή να επιστρέψουν ξανά στο πανεπιστήμιο, προκειμένου να αναγνωρίσουν το πτυχίο τους. Έχει διαπιστωθεί ότι παραγνωρίζονται συστηματικά τα εκπαιδευτικά προσόντα πολλών μεταναστών στην αγορά εργασίας (Kandyliis κ.ά. 2012), ενώ μέχρι σήμερα το ελληνικό κράτος δεν έχει αναλάβει ενεργό ρόλο για την αναγνώριση των τίτλων σπουδών των προσφύγων.

Μελλοντικές προοπτικές και κινητικότητα

Οι πλειονότητα των ερωτηθέντων απάντησε ότι προτιμούν τον αστικό χώρο ως μέρος για να μείνουν. Επίσης, οι πιο πολλοί θα προτιμούσαν «να μείνουν στην Λάρισα» ή «σε μια μικρή πόλη», λόγω της ποιότητας ζωής και της εμπειρίας τους:

«Εδώ στη Λάρισα, είναι πολύ καλά. Έχουμε σπίτι». [L06]

«Μετά από αυτά που έχουμε δει και έχουμε ζήσει, προτιμώ να μείνω σε ένα ήσυχο και ασφαλές περιβάλλον, όπως είναι η Λάρισα». [L01]

«Εδώ στη Λάρισα, είμαστε λίγοι και αυτό είναι καλό. Στις μεγάλες πόλεις, υπάρχουν πολλά προβλήματα γιατί υπάρχουν πολλοί πρόσφυγες». [L08]

Παρόλα αυτά, η εύρεση εργασίας αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα:

«θα ήθελα να μείνω στην πόλη, αλλά πρώτα πρέπει να βρω δουλειά». [L03]

Στην ερώτηση για την επιλογή χώρας, ως μόνιμης κατοικίας, η πλειονότητα απέρριψε την πιθανότητα επιστροφής στην πατρίδα, ενώ ως επιλογή προορισμού άλλης χώρας, δήλωσαν: Γερμανία, Βέλγιο, Σουηδία και Ολλανδία.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η χωρική απόσταση είναι πολύπλοκη και απαιτείται περισσότερη ανάλυση των διαδικασιών, προτύπων και μηχανισμών που διαμορφώνουν διαχωριστικές τάσεις και αναπαράγουν κοινωνικές ανισότητες στις πόλεις. Οι διαχωριστικές τάσεις, υπάρχουν και συνδέονται με την πολυπλοκότητα του συγκείμενου, δηλαδή την οργάνωση της αγοράς, του κράτους, το κτισμένο περιβάλλον και τις κοινωνικές σχέσεις, την κοινωνία πολιτών, την ιστορία και τις ιδεολογίες που διαμορφώνουν τον κοινωνικό διαχωρισμό (Maloutas, 2018). Σε σχέση με το ζήτημα των προσφύγων, οι διαχωριστικές τάσεις συνδέονται επίσης, τόσο με τις πολιτικές μετανάστευσης του κεντρικού κράτους όσο και με τον ρόλο των τοπικών φορέων (δήμος, τοπική κοινωνία, μη κυβερνητικοί φορείς) και το βαθμό ανάμιξής τους. Όσον αφορά, τον στεγαστικό και σχολικό διαχωρισμό στην πόλη της Λάρισας, διαπιστώσαμε τα εξής:

Ο στεγαστικός διαχωρισμός των μεταναστών στην πόλη της Λάρισας μέχρι το 2011 φαίνεται να είναι ιδιαίτερα χαμηλός, κυρίως αφορά τους Αλβανικής καταγωγής που αποτελούν την πλειονότητα. Ο χαμηλός, οριζόντιος διαχωρισμός μπορεί να αποτελεί θετικό γεγονός, παρ' όλα αυτά η χωρική εγγύτητα δεν σημαίνει ταυτόχρονα και κοινωνική ανάμειξη και συμπερίληψη. Από το 2014 και μετά, ο σχολικός διαχωρισμός, στους μετανάστες παρουσιάζει αυξητικές τάσεις, δηλαδή, συγκέντρωση μαθητών μεταναστών σε συγκεκριμένα σχολεία στο κέντρο, με κάποια τάση μείωσης το τελευταίο χρόνο.

Τα τελευταία χρόνια (2014-2019), διαπιστώθηκε ότι υπάρχει μια τάση συγκέντρωσης των μεταναστών/-τριών (με βάση τα δεδομένα του μαθητικού πληθυσμού) από την περιφέρεια της πόλης προς το κέντρο, πιθανόν, λόγω εύρεσης εργασίας και στέγης σε περιοχές του κέντρου, δεδομένου ότι τα εύπορα κοινωνικά στρώματα μετακινούνται περιφερειακά της πόλης. Η τάση αυτή φαίνεται να συμφωνεί με τον διαχωρισμό

της Αθήνας, όπου βαθμιαία το κέντρο έπαψε να αποτελεί πόλο έλξης υψηλών επαγγελματικών κατηγοριών (Μαλούτας και Σωμαράς, 1999).

Διαπιστώσαμε ότι η χωρική κατανομή των δύο ομάδων, μεταναστών και προσφύγων, είναι διαφορετική στην πόλη, με τους πρώτους να εγκαθίστανται στις περιοχές του κέντρου της πόλης και βόρεια, ενώ οι δεύτεροι δυτικά της πόλης και περιφερειακά του κέντρου σε περιοχές μικτού πληθυσμού. Και οι δύο ομάδες είναι χωρικά κατανεμημένες κυρίως σε περιοχές χαμηλών εισοδηματικών κατηγοριών. Παρατηρούμε ότι υπάρχει μεγαλύτερη συγκέντρωση των προσφύγων (μαθητών) στα δυτικά της πόλης, το οποίο οφείλεται στη συγκέντρωση προσφύγων μαθητών από την ανοιχτή δομή φιλοξενίας του Κουτσόχερου, σε περιοχή δυτικά με χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό προφίλ. Η χρήση της Έλλειψης Τυπικής Απόκλισης ως μέτρο υπολογισμού και κυρίως παρακολούθησης της διαχρονικής συγκέντρωσης του πληθυσμού και σύγκρισης ομάδων πληθυσμού, βοήθησε σημαντικά στην μέτρηση αυτής της τάσης.

Η φιλοξενία των προσφύγων τα τελευταία χρόνια σε διαμερίσματα στην πόλη αλλά και στην ανοιχτή δομή στο Κουτσόχερο, ανανέωσε την πληθυσμιακή σύνθεση και έφερε νέες τάσεις διαφοροποίησης στην πόλη. Η χωρίς-επιλογή, ενοικίαση των διαμερισμάτων των προσφύγων περιφερειακά της πόλης (δυτικό μέρος) και λίγο στο κέντρο, σε περιοχές που ζουν κυρίως χαμηλότερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα δείχνει μια τάση αποφυγής των περιοχών εύπορων νοικοκυριών. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη της ανοιχτής δομής φιλοξενίας του Κουτσόχερου που φιλοξενεί 1.584 πρόσφυγες, σε μορφή στρατοπέδου και περιφερειακά της πόλης, δημιουργεί νέες χωρικές ανισότητες και διαχωρισμούς, με de facto χαρακτήρα απομόνωσης πληθυσμού. Το πρότυπο αυτού του διαχωρισμού στην περιφέρεια της πόλης της Λάρισας, αντανακλά και τις δύσκολες συνθήκες κοινωνικής συμπερίληψης των προσφύγων. Ιδιαίτερα στο ζήτημα της εκπαίδευσης, η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού προσφύγων μαθητών από τη δομή φιλοξενίας του Κουτσόχερου, σε συγκεκριμένο σχολείο, περιφερειακά της πόλης και σε περιοχή με χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα, ενισχύει τον διαχωρισμό αλλά και την απομόνωση του «έγκλειστου» πληθυσμού, από τον υπόλοιπο χώρο της πόλης. Ο σχολικός διαχωρισμός των προσφύγων είναι ιδιαίτερα υψηλός (0,9), γεγονός που εν μέρει οφείλεται και

στο μικρό μέγεθος της ομάδας σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό.

Από τις συνεντεύξεις με τους πρόσφυγες, παρατηρούμε ότι η σημασία της εργασίας παίζει σημαντικό ρόλο για την μελλοντική τους εγκατάσταση, ενώ διαφαίνεται ότι η γειτονιά και οι «δεσμοί» με συγκεκριμένους χώρους και τους γείτονες δημιουργούν «χώρους ταυτότητας» και ενισχύουν την έννοια του «ανήκειν». Η αντίφαση μεταξύ των πολιτικών ενσωμάτωσης, η οποία συνδέεται περισσότερο με την εξασφάλιση στέγης και όχι με άλλες ανάγκες κοινωνικής συμπερίληψης όπως και οι αποσπασματικές πολιτικές κοινωνικής συμπερίληψης, μπορεί να δημιουργήσουν διαφορετικές ανισότητες και αποκλεισμούς, ειδικά μετά τη σταδιακά αναγκαστική αποχώρηση των προσφύγων από το πρόγραμμα ΕΣΤΙΑ II, εντείνοντας φαινόμενα αστεγίας και περιθωριοποίησης. Τέλος, θεωρούμε ότι η κοινωνική συμπερίληψη, δεν αφορά μόνο τους νεοεισερχόμενους αλλά και την ίδια την κοινωνία υποδοχής. Είναι σημαντικό να υπάρχει συνεργασία των τοπικών φορέων με πρωτοβουλίες «από τα κάτω» την κοινωνίας πολιτών για τη δημιουργία κοινωνικών «δεσμών». Παράλληλα, οι δήμοι μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο με πολιτικές «από τα πάνω», χρησιμοποιώντας την εμπειρία των προγραμμάτων στέγασης των προσφύγων και των τοπικών καινοτόμων δράσεων φιλοξενίας (Arapoglou και Gounis, 2017, Αράπογλου κ.ά. 2019), ως βάση σχεδιασμού ενός ευρύτερου προγράμματος διάθεσης κοινωνικών κατοικιών.

Σημειώσεις

1. Η έρευνα αποτελεί μέρος του ερευνητικού προγράμματος *Immigrant and Refugee Segregation Dynamics (InSert)* (2018-19) που χρηματοδοτήθηκε από το London School of Economics-Hellenic Observatory.

2. Στο Δίκτυο Πόλεων συμμετέχουν οι ακόλουθοι 13 δήμοι της χώρας: Αθηναίων, Αγίου Δημητρίου, Ηρακλείου Κρήτης, Θεσσαλονίκης, Ιωαννινών, Καρδίτσας, Λαρισαίων, Λεβαδέων, Ν. Φιλαδέλφειας-Ν. Χαλκηδόνας, Πειραιώς, Τήλου, Τρικκαίων και Τρίπολης.

3. Από τον Νοέμβριο του 2015, το πρόγραμμα ΕΣΤΙΑ φιλόξενησε 61.007 άτομα. Μέχρι σήμερα (Ιούνιος 2020) το πρόγραμμα ΕΣΤΙΑ «Στήριξης Έκτακτης Ανάγκης για την Ένταξη και τη Στέγαση» – ΕΣΤΙΑ με την συγχρηματοδότηση του Ταμείου Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης εφαρμόστηκε από 11 δήμους και 12 εθνικές και διεθνείς ΜΚΟ. Μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου 2019, το πρόγραμμα παρείχε 25.460 θέσεις στέγασης σε 4.450 διαμερίσματα, 15 κτίρια σε 14 πόλεις και 7 νησιά, σε όλη την Ελλάδα. Μέχρι

τον Σεπτέμβριο του 2019, 21.494 άτομα φιλοξενήθηκαν, 7.357 ήταν αναγνωρισμένοι πρόσφυγες και 50% των ωφελούμενων ήταν παιδιά. Σε σχέση με την γεωγραφική διασπορά, πάνω από τις μισές κατοικίες (55%) βρίσκονται στην Αθήνα, 38% στην υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα και 7% στα νησιά. Μεταξύ 2015 και 2018, από τα 189.851 άτομα που αιτήθηκαν άσυλο (Υπηρεσία Ασύλου, 2019) μόνο τα 57.145 φιλοξενήθηκαν και δωμάτια κοινωνικής κατοικίας του ΕΣΤΙΑ (UNHCR, 2019).

Βιβλιογραφία

- Alexandri G, Balampanidis, D., Souliotis, N., et al. (2017) *Dealing with Urban Diversity: The Case of Athens*. Athens, EKKE.
- Amin, A. (2002) "Ethnicity and the multicultural city: Living with diversity", *Environment and Planning A*, 34(6): 959-980. DOI: 10.1068/a3537.
- Arapoglou, V. and Gounis, K. (2017) *Contested Landscapes of poverty and Homelessness in Southern Europe*. Switzerland: Palgrave macmillan.
- Αράπογλου, Β, Μαλούτας, Θ. και Σιάτιστα, Δ. (2019) «Κενές κατοικίες: Ένας πόρος για την κοινωνική πολιτική κατοικίας και την τοπική ανάπτυξη» στο *Γεωγραφίες*, (33): 52-64
- Arvanitidis, P. Vergou, P., Manetos, P. and Grigoriou, G. (2019) *Immigrant and Refugee Segregation Dynamics (InSert). Interim progress Report*. Διαθέσιμο εδώ: <https://www.lse.ac.uk/Hellenic-Observatory/Research/Projects-2018/Immigrant-and-Refugee-Segregation-Dynamics>
- Arbaci, S. (2019) *Paradoxes of Segregation: Housing Systems, Welfare Regimes and Ethnic Residential Change in Southern European Cities* [eBook]. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Ball, S. J. (2003) *Class Strategies and the Education Market*, 1st Edition edition. London: Routledge.
- Bell, W. (1954) A Probability Model for the Measurement of Ecological Segregation. *Social Forces*, 32(4): 357-364.
- Boterman, W., Musterd, S., Pacchi, C. & Ranci, C. (2019) School segregation in contemporary cities: Socio-spatial dynamics, institutional context and urban outcomes. *Urban Studies*, 56(15): 3055-3073.
- Boterman, W. (2018) School Segregation in the Free School Choice Context of Dutch Cities, Willem R. Boterman, in Bonal, X. & Bellei, C. (eds), *Understanding School Segregation: Patterns, Causes and Consequences of Spatial Inequalities in Education*. Bloomsbury Academic: 155-178.
- Bouman, S. (2016) *Strangers at Our Door*. Polity Press.UK: Cambridge
- Blokland, T. (2017) *Community as Urban Praxis*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Bryman, A. (2004) *Social Research Methods*. New York: Oxford University Press.
- Burgers, S., Wilson D., Lupton R. (2005), "Parallel lives? Ethnic segregation in schools and neighborhoods" *Urban Studies*, Vol. 42 (7): 1027-1056.
- Cavounidis 2002, *Migration in Southern Europe and the Case of Greece. International Migration Vol. 40 (1)*: 45-70.
- Cordini M, Parma A and Ranci C (2019) "White flight' in Milan: School segregation as a result of home-to-school mobility".

- Urban Studies*. 56(15): 3216-3233. DOI:10.1177/0042098019836661.
- De Graauw, E. και Vermeulen, F. (2016) "Cities and the politics of immigrant integration: a comparison of Berlin, Amsterdam, New York City, and San Francisco" *Journal of Ethnic and Migration Studies* 42(6):1-24. DOI: 10.1080/1369183X.2015.1126089
- Duncan, O. D. & Duncan, B. (1955) "A Methodological Analysis of Segregation Indexes". *American Sociological Review*, 20(2): 210-217.
- Duncan, O.D., Cuzzort, R.P. and Duncan, B. (1961) *Statistical Geography. Problems in analysing areal data*. New York: Free Press (Macmillan).
- Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης –ΕΚΚΑ. (2020). Διαθέσιμο εδώ: <http://www.ekka.org.gr/index.php/2018-05-08-09-50-30/143-statistika-2>
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) *Migration: Key fundamental rights concerns* - Quarterly bulletin 3 - 2020. Διαθέσιμο εδώ: <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/migration-key-fundamental-rights-concerns-quarterly-bulletin-3-2020>
- ΦΕΚ 2375/ 16-6-2010, ΚΥΑ 5966, «Υλοποίηση του Προγράμματος ΕΣΤΙΑ ΙΙ: Στεγαστικό πρόγραμμα για αιτούντες διεθνή προστασία/ Χρηματοδότηση 16 Ιουνίου 2020»_μείωση κόστους φιλοξενίας)
- ΦΕΚ 53/11-3-2020, Ν. 4674/2020 «Στρατηγική αναπτυξιακή προοπτική των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ρύθμιση ζητημάτων αρμοδιότητας Υπουργείου Εσωτερικών και άλλες διατάξεις»
- Harding, A. & Blokland, T. (2014) *Urban theory: a critical introduction to power, cities and urbanism in the 21st century*. London: Sage Publications Ltd.
- Hoover, E. M. (2011) Interstate Redistribution of Population, 1850–1940. *The Journal of Economic History*, 1(2): 199-205
- Hanhörster, H. and Wessendorf, S. (2020) "The Role of Arrival Areas for Migrant Integration and Resource Access" *Urban Planning*, Volume 5(3): 1–10 DOI:10.17645/up.v5i3.2891
- Heitkamp T (eds) *New Developments in Southern European Housing after the Crisis*. Pisa: Pisa University Press:127-154.
- IOM (2019) International Organization of Migration, *Hellenic Integration Support for Beneficiaries of International Protection(HELIOS). Project Regulations Handbook*. Διαθέσιμο εδώ:<<https://greece.iom.int/en/hellenic-integration-support-beneficiaries-international-protection-helios>> [10 Σεπτεμβρίου 2019]
- Καβουνίδη Τζ., Κόντης Α., Λιανός Θ. και Φακιολάς Ρ. (επιμ.) (2008) *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες, Πολιτικές, Προοπτικές*, Τομ. Α', Αθήνα: ΙΜΕΠΟ
- Kandyliis, G. (2019) "Accommodation as Displacement: Notes from Refugee Camps in Greece in 2016". *Journal of Refugee Studies*. 32(1): 12-21
- Kandyliis G and Maloutas T (2018) "From laissez-faire to the camp: Immigration and the changing models of affordable housing provision in Athens". In: Bargelli, E and Heitkamp, Th. (eds) *New developments in Southern European housing*. Pisa: Pisa University Press: 127-155.
- Kandilias, G., Maloutas, Th. and Sayas, J. (2012) "Immigration, Inequality and Diversity: Socio-ethnic Hierarchy and Spatial Organization in Athens, Greece" *European Urban and Regional Studies*, 19(3): 267-286.
- Kourachanis, N. (2019) "From camps to social integration? Social housing interventions for asylum seekers in Greece". *International Journal of Sociology and Social Policy*, 39(3/4): 221-234.
- Μαλούτας Θ. και Σωμαράς Χρ. (1999) «Η Κοινωνική Διαίρεση στη Λάρισα. Κοινωνικοεπαγγελματική μορφολογία του τόπου κατοικίας» στο Οικονόμου, Δ. και Πετράκος Γ. (επιμ.) *Η ανάπτυξη των Ελληνικών Πόλεων*. Βόλος: Παν/μιο Θεσσαλίας και Gutenberg: 327-357.
- Maloutas, Th. (2004a) "Editorial: Urban Segregation and European context". *The Greek Review of Social Research* Α'(113): 3-24.
- Maloutas, Th. (2004b) "Segregation and Residential Mobility: Spatially entrapped Social Mobility and its Impact on Segregation in Athens", *European Urban and Regional Studies*, 11(2): 195-211.
- Μαλούτας, Θ. (2018) *Η κοινωνική γεωγραφία της Αθήνας. Κοινωνικές ομάδες και δομημένο περιβάλλον σε μία νοτιοευρωπαϊκή μητρόπολη*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Maloutas, Th. (2007) "Middle class education strategies and residential segregation in Athens". *Journal of Education Policy*, 22(1): 49-68.
- Maloutas, Th. και Karadimitriou, N. (2001) "Vertical Social Differentiation in Athens: Alternative or Complement to Community Segregation?" *International Journal of Urban and Regional Research* 25(4): 699-716.
- Massey, D.S. and Denton, N.A. (1988) "The Dimensions of Residential Segregation". *Social Forces*, 67(2): 281-315.
- Netto, G. (2011) "Strangers in the City: Addressing Challenges to the Protection, Housing and Settlement of Refugees". *International Journal of Housing Policy*, 11(3): 285-303.
- Netto, G. & Beider, H. (2019) "Minority ethnic communities and housing". In: Atkin, K. Chattoo, S., Craig, G. and Flynn, R. (eds) *Understanding 'Race' and Ethnicity. Theory, History, Policy, Practice*. Bristol: Policy Press.
- Robinson, D., Reeve, K., Casey, R. (2007) *The housing pathways of new immigrants*. Joseph Rowntree Foundation Sheffield Hallam University. Διαθέσιμο εδώ: <<https://www.jrf.org.uk/report/housing-pathways-new-immigrants>>
- UNHCR (2019) *Greece accommodation update February 2019*. Διαθέσιμο εδώ: <<http://estia.unhcr.gr/en/greece-accommodation-update-february-2019/>> [10 Σεπτεμβρίου 2019]
- UNHCR-UNICEF-IOM (Σεπτ. 2019) Access to Education for refugee and migrant children in Europe. September. Διαθέσιμο εδώ: <<https://data2.unhcr.org/en/documents/details/71202>> [10 Σεπτεμβρίου 2019]
- Vergou, P. (2019) Living with difference: Refugee education and school segregation processes in Greece. *Urban Studies*, 56(15): 3162-3177.
- Υπηρεσία Ασύλου-Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου(2019). Διαθέσιμο εδώ: <http://asylo.gov.gr/?page_id=143>